

УДК 338.28:627.8.05(477.75)“1917/1991”

Українська РСР і науково-проектне забезпечення будівництва Каховської ГЕС і Південно-Українського та Північно-Кримського каналів

Ukrainian SSR and ensure of scientific project to construction of Kakhovka Hydroelectric Power Plant and South-Ukrainian and North-Crimean channels

Павло Сацький¹

Pavlo Satskyi

¹ Кафедра політичної історії, Державний вищий навчальний заклад «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», Київ, Україна
pavangard@i.ua

Ключові слова:

Академія наук УРСР,
Інститут
«Укргіпродхлопок»,
Комітет сприяння
гідробудівництву Академії
наук УРСР, ЦК КП(б)У

Key words:

Academy of Sciences of
Ukrainian Soviet Socialist
Republic, Institute
"Ukrhiprovdhlopok",
Committee of assistance of
construction of hydraulic
structures of Academy of
Sciences Ukrainian Soviet
Socialist Republic, Central
Committee of the Communist
Party of Bolsheviks of
Ukraine.

Анотація: У статті здійснено дослідження ролі наукових установ УРСР у забезпеченні даними науково-пошукової роботи проектування і будівництва Південно-Українського і Північно-Кримського каналів у 1950-1953 рр. Аналізується оцінка роботи наукових установ Академії наук УРСР не лише на території республіки до включення до її складу Криму 1954 р., а й на території Кримської області, котра перебувала на той час у складі РРФСР. Зокрема, зроблено висновки, що наукові установи УРСР відіграли визначальну роль у забезпеченні проектування каналів і системи зрошення територій півдня України і півночі Криму протягом 1950-1953 рр. Саме наукові установи УРСР мали достатньо кадрів та напрацювань, необхідних для розгортання проектних робіт і прийняття управлінських рішень по будівництву Південно-Українського і Північно-Кримського каналів, на основі яких формувалася єдиний економічний регіон із територій півдня УРСР і Кримської області.

Abstract— In this article the role of the scientific entities of the Ukrainian SSR in the data providing of the scientific research works for the designing and construction of South Ukrainian and Northern Crimean channels in the years of 1950-1953 has been studied. The value of the works of scientific entities of the Scientific academy in the Ukrainian SSR has been analyzed not only on the territory of the Republic before the including to its composition of the Crimea in 1954, but also on the territory of the Crimea area, which was at that time a part of the Russian SFSR. In particular, one can come to a conclusion that the scientific entities of Ukrainian SSR had a particular role in the establishing of channels design and the system of spraying of the territories of the Southern Ukraine and the North of the Crimea during the years of 1950-1953. The scientific entities of the Ukrainian SSR had a sufficient number of employees and the works done for the development of the project works and the acceptance of the management decisions related to the building of South Ukrainian and Northern Crimean channels, on the basis of which the single economic region consisting of the territory of the Southern Ukraine and the Northern Crimea was created.

Процес відбудови в СРСР після завершення Другої світової війни отримав своє продовження у традиційних для сталінського періоду «будівництвах комунізму». Постановою Ради Міністрів СРСР і ЦК ВКП(б) від 20 вересня 1950 р. на території УРСР (у межах до 1954 р.) і Криму було започатковано одне з таких будівництв – Каховської ГЕС, Південно-Українського і Північно-Кримського каналів, а також системи зрошення і обводнення півдня України і північних районів Криму. Не всі заплановані об'єкти, які мало бути зведено в рамках цього будівництва, були закінчені, а 1952 р. рентабельність прийнятого Союзним Урядом проекту взагалі поставлено під сумнів. Проте, в ході цього будівництва було закладено і наповнено реальним змістом потужну систему зв'язків

між Україною і Кримом. Частиною цих системних зв'язків були науково-пошукові роботи, які здійснювалися Академією Наук УРСР, навчальними і проектними інститутами України.

Метою статті є дослідження науково-пошукового забезпечення будівництва Південно-Українського і Північно-Кримського каналів і системи зрошення південних регіонів України і північних районів Криму та їх значення у нарощуванні системи зв'язків між Україною та Кримом, їх важливість для зміни якості соціально-економічного життя на півострові.

Даній проблематиці **було присвячено** ряд наукових і науково-популярних робіт періоду будівництва каналів [1; 2]. Дослідження проблематики процесу будівництва Південно-Українського і Північно-Кримського каналів у 1950-1953 рр. не викликало

значного інтересу, оскільки попередні плани будівництва не було реалізовано, зокрема, з будівництва Південно-Українського каналу.

На нараді в ЦК КП(б)У 7 жовтня 1950 р., яка була присвячена будівництву Південно-Українського і Північно-Кримського каналів, Заступник Міністра бавовництва СРСР академік Академії наук СРСР О. М. Аскоченський висловив фактичну позицію цього союзного міністерства, яке мало курувати це «будівництво комунізму», щодо вихідних даних, на основі яких планувалося розпочати проектні роботи паралельно із процесом будівництва. Власне, як зазначав О. М. Аскоченський, дане будівництво розпочиналося у складних умовах, без належного проектного забезпечення, яке необхідно було створювати паралельно із початком будівельних робіт [3, Арк. 7]. Забезпечення будівництва проектами і планування необхідно було здійснювати на основі наукових даних, про вихідні умови в яких слід було здійснювати будівельні роботи. Він також заявив, що розрахунок у питанні наукового забезпечення будівництва робиться на Академію наук УРСР, вчені якої мають у достатньому обсязі вихідну інформацію для забезпечення будівництва каналів. Він згадав науковців – ботаніків, гідрологів, ґрунтознавців. Також О. Аскоченський наголосив, що саме завдяки вченим із України союзне міністерство розраховувало швидко вирішити проблему забезпечення будівництва вихідними науковими даними [3, Арк. 19]. У цьому ж контексті ним було наголошено, що в Москві не мають уявлення про те, які саме організації є в наявності в УРСР і який у них потенціал, про який йому стало відомо у ході засідань в Академії наук УРСР. В проекті постанови Ради Міністрів СРСР, котрим мало бути регламентовано забезпечення будівництва Південно-Українського і Північно-Кримського каналів, О. Аскоченський запропонував, щоб в ній було відображено науковий потенціал українських науково-дослідних установ [4, Арк. 33]. На цій же нараді представник Академії наук України Погребняк заявив, що в Академії створено комітет сприяння будівництву, який своїм головним завданням вважає спрямовувати роботу в напрямку забезпечення науковими розробками будівництва і цю роботу Комітет планував здійснювати як в самій Академії, так і в масштабах України в цілому [3, Арк. 20]. У цьому ж контексті Перший Секретар ЦК КП(б)У Л. Мельников акцентував увагу на спроможності УРСР самостійно забезпечити науковими й інженерними кадрами таке масштабне будівництво, як зведення Південно-Українського і Північно-Кримського каналів [3, Арк. 24]. У складі Комісії з підготовки проекту За постановою з будівництва Каховської ГЕС і Південно-Українського каналу було утворено чотири групи за різними напрямками питань. Перша група мала займатися питаннями науково-пошукової, науково-дослідної роботи й проектного забезпечення будівництва. До цієї групи було включено представників Академії Наук України, зокрема Президента О. В. Паладіна, Заступника Голови Комітету сприяння будівництву Каховської ГЕС і

Південно-Українського та Північно-Кримського каналів І. Т. Швеця [5, Арк. 49].

Про результати роботи інститутів Академії наук УРСР з науково-дослідної роботи із геологічного, гідрологічного і ґрунтознавчого обґрунтування проекту системи зрошування південних регіонів України і північних районів Криму, підбору типів головних споруд і гребель, а також про складання геохімічних змін ґрунтів у зв'язку зі зрошуванням, Й. Сталіну доповідали Голова Ради Міністрів УРСР Д. Коротченко і Перший Секретар ЦК КП(б)У Л. Мельников в інформації від 10 серпня 1951 р. У доповіді зазначалося, що український інститут гідротехніки і меліорації розробляв поливний режим для південних областей України і північних районів Криму [6, Арк. 57]. Керівництво УРСР наголошувало на винятковому характері результатів науково-пошукової роботи і технологічних розробок українських наукових інституцій не лише щодо території УРСР, а й Кримської області, яка на той час перебувала за межами республіки. Зазначимо, що в Криму на той час не було науково-дослідних інституцій подібного профілю. У проекті постанови Ради Міністрів СРСР, направленої на затвердження Й. Сталіну в жовтні 1951 р., у п. 8 пропонувалося зобов'язати Академію наук СРСР (т. Вавілова) і Раду Міністрів УРСР (т. Коротченка), за узгодженням із Міністерством бавовництва СРСР, провести дослідження ґрунтів і зйомку по Україні й по Кримській області у зоні спорудження Південно-Українського і Північно-Кримського каналів [7, Арк. 7]. Тобто слід відзначити прагнення керівництва УРСР добитися координації науково-пошукової роботи в рамках будівництва Південно-Українського і Північно-Кримського каналів. Академія наук СРСР у даному питанні залучалась як наукова інституція, котра за суворого територіального розмежування компетенції урядів УРСР і РРФСР мала забезпечувати науково-пошукові роботи в Криму і координувати їх із відповідними роботами, які мали здійснюватися в межах УРСР науковими інституціями – республіканської Академії наук та іншими, котрі мобілізувались республіканським урядом.

Завдяки діяльності Комітету сприяння гідробудівництву при Президії Академії наук УРСР партійне й урядове керівництво УРСР мобілізувало численну тематику український наукових установ і вищих навчальних закладів, яка здійснювалась у 1951 р. і планувалась на 1952 р. і котра мала значення для будівництва Каховської ГЕС і Південно-Українського та Північно-Кримського каналів [8, Арк. 49]. Значна її частина стосувалась частини проекту будівництва, яка мала здійснюватися на території Кримської області. Зокрема, це такі теми, як карстові явища траси Північно-Кримського каналу [8, Арк. 53], дослідження гідротехнічних властивостей ґрунтів по трасах Південно-Українського і Північно-Кримського каналів [8, Арк. 56], організація сільськогосподарського водопостачання на новоосвоєваних територіях півдня УРСР і Північного Криму [8, Арк. 86], рослинність південної частини УРСР і її раціональне використання у зв'язку із будівництвом Каховського гідровузла і Північно-Кримського каналу [8,

Арк. 90]. Варто окремо звернути увагу на таку тему як перспективи розвитку хімічної промисловості у зоні впливу Каховської ГЕС, Південно-Українського і Північно-Кримського каналів. Передбачалося, що в роботі буде обґрунтовано перспективи виробництва мінеральних добрив, хлору, магнію на базі використання сивашських солей, жирової промисловості продуктів органічного синтезу, пластичних мас [8, Арк. 96]. Південь України вже у той час розглядався як перспективний регіон для розвитку хімічної промисловості і, власне, розвиток хімічної промисловості півдня України мав закласти перспективи для соціально-економічного розвитку найменш розвинутих регіонів Криму. В першу чергу мова йшла про степові райони півострова, які планувалося обводнити в результаті будівництва Північно-Кримського каналу і у цих районах мало інтенсивно розвиватися сільськогосподарське виробництво. Хімічна промисловості півдня України мала забезпечувати інтенсивний розвиток сільського господарства південних регіонів УРСР і північних Кримської області необхідними для цього добривами. Як вказують інші теми запропонованих наукових робіт, на їх основі мала плануватися уся система водопостачання Криму із території України і, відповідно, зрошення півострова й забезпечення умов для його економічного розвитку.

Позицію керівника республіки у науковому забезпеченні будівництва Каховської ГЕС і Південно-Українського й Північно-Кримського каналів визначали як власні амбіції, так і розуміння перспективи реалізації масштабної «сталінської будови» для його номенклатурно-політичного становища в СРСР. Рішення про початок цього «будівництва комунізму» було прийнято в доволі складних для СРСР міжнародних умовах. До того ж, як свідчать висловлені на нараді в ЦК КП(б)У позиції, практична реалізація масштабного проекту мала здійснюватися доволі спонтанно. В таких умовах потужного пропагандивного супроводу керівництво УРСР взяло на себе ініціативу забезпечення його реалізації. Це відкривало перспективи економічної й адміністративної суверенізації УРСР у питаннях, які були пов'язані із будівництвом Каховської ГЕС і каналів.

Перший Секретар ЦК КП(б)У Л. Мельников поставив питання про мобілізацію наукового потенціалу УРСР, намагаючись взяти ініціативу в будівництві Каховської ГЕС і каналів завдяки контролю вихідних наукових даних, які були необхідні для розробки проектної документації будівництва. Також мобілізація наукового потенціалу створювала керівництву УРСР передумови для організації обговорення питання про трасу каналу на території УРСР у процесі підготовки проектів постанов Ради Міністрів СРСР, якими мало регламентуватися будівництво [5, Арк. 54], від чого залежали плани розвитку економіки республіки й освоєння півдня УРСР [4, Арк. 33, 44]. Проблема траси каналу мала вагоме значення у проектному забезпеченні будівництва, яке керівництво УРСР також намагалося зосередити в республіці, що відобразилось при обговоренні на нараді в ЦК КП(б)У проекту Постанови Ради Міністрів СРСР 11 жовтня 1950 р. і

ключовою проектною організацією було запропоновано Укрводпроект [5, Арк. 54]. Проектом постанови Ради Міністрів СРСР «Про заходи по забезпеченню виконання постанови Ради Міністрів СРСР про будівництво Південно-Українського каналу, Північно-Кримського каналу і про зрошення південних районів України і північних районів Криму», який було направлено Радою Міністрів УРСР на затвердження Й. Сталіну у жовтні 1951 р., першим пунктом пропонувалося усі роботи по проектуванню Південно-Українського і Північно-Кримського каналу до водосховища на річці Чатирлик (західна частина рівнинного Криму) і системи обводнення в межах УРСР покласти на трест «Укрводпроект» Міністерства бавовництва СРСР. Усі проектні роботи з проектування Північно-Кримського каналу і системи обводнення в межах Кримської області покласти на «Союзводпроект» Міністерства сільського господарства СРСР. Також Раді Міністрів УРСР і Міністерству бавовництва СРСР було запропоновано залучати до проектних робіт інститути союзного і республіканського підпорядкування на засадах договорів із «Укрводпроектом» [7, Арк. 4]. Отже, проект постанови передбачав територіальне розмежування у здійсненні проектних робіт між територією УРСР і Кримом. Проте, бачимо, що провідну роль у координації проектних робіт було запропоновано покласти саме на Раду Міністрів УРСР, котра мала достатній інструментарій для координації роботи наявних в республіці проектних організацій. Компетенцію Ради Міністрів УРСР у питанні координації роботи проектних і наукових організацій в Україні було визнано ще восени 1950 р. Заступником Міністра бавовництва СРСР академіком О. Аскоченським. У 1951 р. постановою Ради Міністрів СРСР від 6 квітня трест «Укрводпроект» було перейменовано на інститут «Укрग्रипроводхлопок» (рос.) (нині ПАТ «Укрводпроект»), директором якого на той час був С. Кузнець. Він на нараді партійно-господарського активу будівельників Південно-Українського і Північно-Кримського каналів 9-10 червня 1951 р. відзначив у виборі траси Південно-Українського каналу важливу роль Інституту геології Академії наук УРСР, а також інших інститутів республіканської наукової інституції [9, Арк. 70].

Слід відзначити, що на відміну від союзного керівництва керівництво УРСР було зацікавленим у максимальному масштабі будівництва, оскільки це давало можливість на запит з його боку більшої кількості ресурсів для цього. Мобілізацію матеріальних ресурсів для будівництва навіть в масштабах УРСР, у тому числі й ресурсів місцевої промисловості, керівництво УРСР могло здійснювати лише в порядку затвердження рознарядок в інституціях загальносоюзного рівня, як у питанні включення до проекту державного плану розвитку народного господарського СРСР питання про прискорення будівництва Касперівського заводу стіноматеріалів [10, Арк. 99]. Тому максимальна участь керівництва УРСР у забезпеченні науковими результатами масштабної «будови комунізму» й, відповідно, на основі цих результатів участь у його проектному забезпеченні давала йому можливість

закріплювати для себе можливість мобілізувати в республіці ресурси місцевої промисловості. Так, на нараді з підготовки проекту Постанови Ради Міністрів СРСР з питання забезпечення будівництва Південно-Українського і Північно-Кримського каналів 10 жовтня 1950 р. Перший Заступник Голови Ради Міністрів УРСР Л. Корнієць висловив пропозицію про закладення в державному плані розвитку народного господарства СРСР виробництва місцевих будівельних матеріалів на підприємствах союзного підпорядкування на території УРСР [4, Арк. 44]. Таким чином, керівництво УРСР отримувало можливість відокремлюватися від союзного керівництва в питанні мобілізації ресурсів республіки для забезпечення будівництва. Отже, не зважаючи на жорстку командно-адміністративну систему управління економікою в СРСР, керівництво УРСР здійснило кроки, спрямовані на усамостійнення в прийнятті рішень місцевого значення.

Будівництво Південно-Українського і Північно-Кримського каналів значною мірою було обумовлене прагненням керівництва СРСР забезпечити умови для розвитку бавовництва на півдні України. «Сталінський план перетворення природи» мав на меті забезпечення сировиною текстильної промисловості в УРСР, яку також планувалося активно розбудовувати, і створити умови для рівномірного розташування легкої й місцевої промисловості в СРСР [11, с. 26]. Проте, у 1952 р. за ініціативи Директора українського відділення інституту «Гідроенергопроект» Д. А. Кузнецова і за підтримки директора інституту «Гідропроект» у Москві академіка Академії наук СРСР С. Я. Жука перед Радою Міністрів і Держпланом СРСР постало питання про доцільність будівництва Південно-Українського каналу. Позиція Д. А. Кузнецова і С. Я. Жука в питанні планування будівництва Південно-Українського і Північно-Кримського каналів у 1952 р. виявилась ключовою, оскільки за їх наполяганням було обрано так званий «машинний варіант» подачі води до майбутнього Північно-Кримського каналу із Каховського водосховища без будівництва Південно-Українського каналу [12, Арк. 37]. Незважаючи на те, що Міністр бавовництва СРСР У. Ю. Юсупов, академік О. М. Аскоченський і представники ЦК КПУ (КП(б)У) активно лобювали так званий «самотічний варіант» подачі води до Криму і системи зрошення, перевагу здобув саме «машинний варіант» [13, с. 52]. Тому у протистоянні проектів будівництва системи зрошення й обводнення півдня України і північних районів Криму – таких як «самотічний варіант», який активно просуvalи представники Міністерства бавовництва СРСР і ЦК КПУ (У. Ю. Юсупов, О. М. Аскоченський, П. А. Мацуй) і «машинний варіант», який активно просуvalи представники Міністерства електростанцій СРСР (Д.А. Кузнецов і С. Я. Жук), перевагу здобув варіант Міністерства електростанцій. Передумови перемоги саме цієї позиції були обумовлені, перш за все, тим, що варіант із будівництвом Південно-Українського каналу передбачав значних капіталовкладень і мобілізації великої кількості некваліфікованої робочої сили на першому етапі будівництва [12, Арк. 38-39]. Натомість

будівництво Каховської ГЕС в рамках «сталінської будови» було більш високотехнологічним, а тому на рівні Ради Міністрів і ЦК КПРС було прийнято рішення зосередитись саме на ньому, а також локальних систем зрошення на півдні УРСР. Важливе значення мали результати культивування бавовника на півдні УРСР, які не показали значного економічного ефекту, і це було обґрунтовано установами АН УРСР.

Позиція Академії наук УРСР у питанні розвитку сільського господарства на півдні України мала вагомий вплив на його характер. У своєму звіті для ЦК КПУ на 1953 р. академія дійшла висновку, що на півдні України більше перспективу має вирощування зернових і скотарство, а в районах прибережних можливим є культивування бавовни [14, Арк. 10]. У 1953 р. ключовою проблемою культивування бавовника у південних областях України були кліматичні умови, проте, 1952 р. фактичний врожай бавовника складав лише 3, 97% від запланованого [15, Арк. 34]. У 1954 р. було здійснено спробу інтенсифікувати вирощування бавовника у південних областях УРСР і встановлено річний план у 45 000 т проти плану 1952 р. у 277275 т. Але на 16 грудня 1954 р. реально було зібрано лише 11550 т, або 25, 66% від плану [15, Арк. 34]. На 21 грудня 1954 р. бавовника було зібрано лише 37, 99% від річного плану [16, Арк. 138]. Незначні результати культивування бавовника на півдні України, а також наукові обґрунтування АН УРСР мали вплив на зміну пріоритетів керівництва УРСР від культивування в сільському господарстві республіки культур загальносоюзного значення до культур локального значення.

Висновки. Із початком будівництва на території УРСР (до 1954 р.) і Криму Південно-Українського і Північно-Кримського каналів, ініційованого постановою Ради Міністрів СРСР і ЦК ВКП(б) від 20 вересня 1950 р., українські наукові та навчальні установи активізували свою діяльність з його наукового забезпечення. Координацію цієї діяльності взяло на себе керівництво УРСР, що надавало йому можливість значно розширювати свою компетенцію у прийнятті рішень по забезпеченню «будівництва комунізму». Крім того, фактично, українські проектні установи взяли на себе функції з проектування каналів та системи зрошення півдня України і півночі Криму. Забезпечення необхідними для забезпечення проектування, а також господарського освоєння цих регіонів науковими даними здійснювалося також українськими науковими установами – інститутами Академії наук УРСР, вищими навчальними закладами. Проте, реалізацію проекту будівництва Південно-Українського каналу було зупинено у зв'язку із зміною варіанту зрошення півдня України, із самотічного на машинний. Фактично, відбулося зміщення пріоритетів з культивування агрокультур півдня України на користь тих, які культивувалися під куранням керівництва УРСР. Бавовництво для УРСР у період після Другої світової війни була відносно новою й експериментальною галуззю і тому її розвиток перебував під контролем загальносоюзних установ. Також, зважаючи на

плановий характер економіки СРСР, місцеве керівництво півдня України й керівництво колгоспів та радгоспів й МТС мали виконувати плани по задачі державі урожаю зернових, а також постачання культур місцевого значення, зокрема, овочевих, кормових та інших. Відповідно, місцеве керівництво більшу увагу приділяло традиційним культурам. Політика керівництва СРСР, спрямована на «круте піднесення» сільського господарства і виробництво продуктів широкого споживання, також відіграла вагомую роль у зміщенні пріоритетів керівництва УРСР в характері сільського господарства на півдні республіки. І, власне, це зміщення мало велике значення в процесі усамостійнення українського партійного та урядового керівництва у прийнятті господарських рішень, ґрунтуючись на результатах роботи наукових установ УРСР.

Дослідження значення наукового забезпечення будівництва Південно-Українського і Північно-Кримського каналів відкриває перспективи розробки проблематики проектного забезпечення будівництва, а також, проблем його фінансового, матеріально-технічного, кадрового і адміністративного забезпечення. Оскільки із будівництвом цих каналів пов'язувалося господарське освоєння півдня України і півночі Криму, вартим є подальші дослідження проблематики соціально-економічної інтеграції України і Криму.

Джерела та література:

1. Зарубаев Н. В. Великие преобразования на юге Украины и в северном Крыму / Н. В. Зарубаев. – Ленинград: Ленинградское газетно-журнальное и книжное издательство, 1952. – 108 с.
2. Максименко М. М. Предисловие / М. М. Максименко // Социалистическое народное хозяйство Крымской области (1945-1970 гг.). Сборник документов и материалов / – Симферополь: Издательство «Таврия», 1980. – С. 3-17.
3. Стенограмма совещания в ЦК КП(б)У по вопросу строительства Южно-Украинского канала. 7.10.1950 // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 235.
4. Стенограмма совещания (в ЦК КП(б)У. – П. С.) по рассмотрению и подготовке проекта постановления Совета Министров СССР «О строительстве Каховской гидроэлектростанции на р. Днепре, Южно-Украинского канала, Северо-Крымского канала и об орошении земель южных районов Украины и северных районов Крыма». 10 октября 1950 г. // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 235.
5. Стенограмма совещания Комиссии по проекту Постановления о строительстве Каховской ГЭС и Южно-Украинского канала. 11 октября 1950 года // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 235.
6. Товарищу Сталину И. В. (від) Председателя Совета Министров Украинской ССР Д. Коротченка, Секретаря Центрального Комитета КП(б)Украины Л. Мельникова. 10 августа 1951 года // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 905.
7. Проект письма на имя тов. Сталина И. В. и постановления С. М. Союза ССР «О мероприятиях по обеспечению выполнения постановления С. М. СССР о строительстве Южно-Украинского канала, Северо-Крымского канала и об орошении земель южных районов Украины и северных районов Крыма». Жовтень 1951 // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 908.
8. Заведующему отдела строительства и строительных материалов ЦК КП(б) Украинской ССР тов. Мацю П. А. (від) Заместителя Председателя Комитета содействия гидростроительству при Президиуме Академии наук УССР И. Т. Швеца. 13 ноября 1951 г. // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 1290.
9. Стенограмма первого совещания партийно-хозяйственного актива строителей Южно-Украинского и Северо-Крымского каналов «Укрводстрой» от 9-10 июня 1951 года // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 1358.
10. В Президиум Совета Министров Союза ССР. Совет Министров Украинской ССР просит Президиум Совета Министров СССР при рассмотрении проекта государственного плана развития народного хозяйства СССР на 1952 год, представленного Госпланом СССР, учесть следующие замечания, касающиеся республиканского хозяйства СССР. 25.X.1951 г. // ЦДАГО України. – Ф. Р-2. – Оп. 8. – Спр. 2379.
11. Шоломій Ю. М. Перспективи розвитку народного господарства в зоні Каховського гідробудівництва. – К.: Видавництво Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка, 1952. – 35 с.
12. Від Заведующего отделом ЦК КП Украины по строительству и стройматериалам Мацуй, Зав. сектором отдела ЦК КП Украины по строительству и стройматериалам Бибикив. Не пізніше 21.02.1953 р. // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 2893.
13. Бочкин А. С водой как с огнем (рассказ гидростроителя). – М.: Издательство «Советская Россия», 1978. – с.
14. Отчет об основных итогах научной деятельности учреждений Академии наук Украинской ССР за 1953 год // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 3521.
15. Сводка №9 О заготовке хлопка-сырца урожая 1954 г. от колхозов и совхозов Украинской ССР по состоянию на 16 октября 1954 года // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 3577.
16. Сводка о заготовке хлопка-сырца урожая 1954 года от колхозов и совхозов Украинской ССР по состоянию на 21 декабря 1954 года // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 3577.

Сацький Павло Вікторович – кандидат історичних наук, доцент кафедри політичної історії Державного вищого навчального закладу «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»